

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ
ЖИВОТ, ПОБРАН В ЕДИН-
ЕДИНСТВЕН ДЕН

chitanka.info

Дълго преди да се запозная с него лично, Чингиз Айтматов ме привличаше с изключително самобитното си творчество. За по-малко от две десетилетия то бе придобило извънредно голяма популярност в Съветския съюз. За своите повести „Джамиля“, „Тополчице моя с червена забрадка“ и „Първият учител“ той бе удостоен през 1963 г. с Ленинска награда.

Сега притежавам стенограмите и магнетофонните записи на много наши срещи, виждали сме се в София, Варна и Москва, скитали сме цели дни по улиците, ходили сме по гости в общи познати, бил ми е гост и самият той, снимал съм го три пъти за българска телевизия, а когато излезе романът му „Денят по-дълъг е от век...“, ме е водил със себе си по читателски срещи в съветската столица... Разлиствам книгите му и се мъча от отделните впечатления да синтезирам творческия му портрет. Ако бях белетрист, щях да започна от външния му облик — висок, як, набит, с мургаво лице и гъста черна коса, с дълбоки и любопитни тъмни очи, които просто пронизват събеседника. По лицето му е изписано онова расово многобагрие, издаващо съчетанието на разнородни примеси във великото и загадъчно тайнство на кръвта. По-важно е обаче съчетанието на Изтока и Запада в неговия начин на мислене, в отношението му към света и в дълбоката структура на неговата образност. Нека други определят кое идва от Азия и кое от Европа — искрящият хуманизъм на писателя, склонността му да превръща в притча всяка разказана история, пълноводното описание на събитията и поетичната извисеност на характерите и т.н. Самият Чингиз Айтматов се смята рожба и наследник на две национални култури — на киргизката и на руската. Заедно с Расул Гамзатов той е най-ярко доказателство за ренесанса на многонационалните литератури в СССР; но следва веднага да се добави, че процесът е двустранен — съвременната руска литература се обогатява, повишава се жизненият ѝ тонус от прясната кръв, която вливат в жилите ѝ писателите от другите националности, в това число и най-малочислените. А при автори като киргизеца Чингиз Айтматов, казаха Олжас Сулейменов, азербайджанеца Рустам Ибрахимбеков, молдавеца Йон Друца, грузинеца Булат Окуджава, осетинката Бела Ахмадулина, чукча Юрий Рътхеу и мн. др., възниква въпросът и за така наречената двуезична литература. Макар някои от тях да пишат и на още един език, всички те имат руския език за матерен, затова днес е

невъзможно имената им да бъдат зачеркнати от руската литература. Вече се работят дисертациите, в които се изследва самостоятелният принос на двуезичните писатели в развоя на двете им родни литератури. „На Запад ни обвиняват, че сме «русифицирали» националните литератури — разказваше ми веднъж Роберт Рождественски, — а в същност у нас се извършва точно обратен процес: свидетели сме на истинска «гамзатизация» на младата руска поезия и «айтматизация» на младата руска проза...“ В този каламбур се съдържа едно признание за значението на Чингиз Айтматов, очертава се особеното му място в панорамата на многонационалната съветска литература.

Но преди да зачетем новия му роман, нека видим как самият той достигна до него? Какъв път измина? Само така ще се изясни мястото му в творческата биография на писателя.

Името на Чингиз Айтматов нашумя още през 1958 г., когато в сп. „Новий мир“ се яви на руски език повестта му „Джамиля“ — развълнуван, като песен изпят разказ за киргизкото момиче, което се опълчва със слабите си сили срещу вековните предразсъдъци, жилави и неизтребими и до наши дни. Откакто Луи Арагон преведе през 1959 г. на френски „Джамиля“, книгите на Чингиз Айтматов започнаха да проникват в много други страни. Седем от тях са преведени и на български език и се ползват с успех сред нашите читатели. Особено популярни са и филмите, заснети по негови сценарии. Помним „Първият учител“ със суровата и величава трагика на комсомолец от първите години на революцията, повел жестока борба срещу съюзените сили на невежеството и феодализма и пожертвал живота си за бъдещето на своите невръстни ученици. Спомняме си „Белият параход“ и турската екранна версия на „Тополчице моя с червена забрадка“, чието действие беше пренесено на друго място, но се запазваха взаимоотношенията: на любовната драма. Какъв е този киргизки писател, който възпява хората от аулите на такъв чист и мелодичен руски език? Знаех, че е завършил висшите двугодишни курсове в Литературния институт „Максим Горки“, но нима може в училище да се усвои така съвършено руски език, че да се пише художествена проза на него? Може би пише на киргизки, а се превежда на руски? Но не, повечето от неговите произведения са сътворени

направо на руски или паралелно са преведени от самия автор и на родния му език. (Така е и с най-новия му роман.)

При среща с Чингиз Айтматов поражават изключителната му скромност, съчетана с откритост на характера и общителност. Такива хора лесно намират приятели, а известно е, че какъвто е писателят, такива са и книгите му. Само че Чингиз Айтматов обича не само да отговаря на въпроси и да разказва за себе си, той сам постоянно пита за разни неща, а погледът му изпитателно шари наоколо.

Повестта си „Джамиля“ той посвети „На моите връстници, израсли в шинелите на бащите и по-големите си братя“. Роден на 12. XII. 1928 г. в бедния киргизки аул Шекер, той произхожда от многочленно безимотно семейство, живяло в оскъдица и недоимък. Един негов дядо — Айтмат — се опитал да се замогне, построил воденица, но тя изгоряла при пожар и той се принудил да стане изкопчия при строителството на жп тунел, като взема със себе си 12-годишния си син Торекул — бащата на писателя. Там Торекул попада в руско училище и през първите дни на революцията се оказва един от малцината грамотни кадри, на които ляга историческата отговорност да се преборят не само с феодализма, но и с вековните религиозни предрасъдъци. Торекул Айтматов е сред първите комунисти в Киргизстан, заемал е ръководни длъжности, на два пъти е ходил да продължава образованието си в Москва в Института за червена професура. Майката на бъдещия писател, Нахима Хамзеевна, също е била грамотна. Така че за родителите не е имало съмнение относно образованието на четирите им деца. Най-големият, Чингиз, през 1935 г. постъпва в руско училище. Но след две години семейството е сполетяно от непоправима беда — бащата е арестуван и изчезва, двамата му синове са изключени от училище, майката е принудена да напусне града и да се завърне с децата си в родния аул, като разчита единствено на подаяния от близки и познати. Проявявайки чувство за състрадание и солидарност, жителите от аула поемат върху себе си риска не само с издръжката на многочленното семейство, но и записват децата в училище. След година семейството се преселва в районния център — руското село Кировско, където майката става счетоводителка, а Чингиз постъпва отново в руско училище.

Той е само на 12 години, когато избухва войната, и през 1942 г. е принуден отново да изостави училищните занимания, да помага на

майка си в издръжката на семейството. Връща се в аула Шекер, дето 14-годишен става секретар на селсъвета, а после данъчен агент. Но му е толкова мъчително и невъзможно да събира данъци през военните години от обеднялото население, че през м. август 1944 г. самоволно напуска службата си и едва избягнал — поради малолетство — присъда за дезертьорство, се настанява отчетник на тракторна бригада. По-късно в „Джамиля“ ще си спомни за онова време:

„По фронтовете, някъде към Курск и Орел, се биеха нашите бащи и братя, а ние, тогава още юноши, работехме в колхоза. Тежкият всекидневен селски труд легна на неукрепналите ни рамене. Особено трудно ни беше по жетва. По цели седмици не се връщахме в къщи, дни и нощи оставахме на полето, на хармана или на път за станцията, където откарвахме жито.“

Чингиз Айтматов казва, че „детството е зародиш на съвестта и зародиш на личността“... Тази мисъл той е утвърдил в редица свои повести — „Белият параход“, „Ранни жерави“, „Шареното куче тича край морето“ и др. Един френски писател казваше, че човек може да види много чудни неща по света, но най-очарователната екскурзия, която ще направи, е екскурзията в детството. Киргизкият писател често се връща към детските си години, преминали сред лоното на природата, но в едно изключително бурно и динамично време — когато се зараждат първите колхози и се внедрява съветският начин на живот. Въздейства му и патриархалната среда — местните народни обичаи, семейният бит, националните особености и пр. От баба си той е наследил склонността към поетично виждане на света, любовта към фолклорното начало, към митовете и преданията. В повестта „Ранни жерави“ е показано колко отрано в детската душа се вселяват и преплитат впечатления от селото и от града, от общуването с природата и с плодовете на цивилизацията. Разказано е подробно и как непълнолетни ученици трябва да напуснат училище и да поемат работата в обезлюдения колхоз, тъй като мъжете са на фронта. Зад образа на Султан Мурат откриваме детството на автора.

След войната Чингиз Айтматов продължава образованието си. Отначало завършва с отличие Ветеринарен селскостопански техникум, а през 1953 г. и висшия Киргизки селскостопански институт и постъпва на работа в опитна животновъдна ферма. Съвършено ясно е, че само писател с трудова биография може да отрази така задълбочено

и с многобройни конкретни детайли живота на своите герои. Само писател, който е произлязъл от народа и е живял с народа, може да придаде на книгите си такъв органичен народностен дух. А Чингиз Айтматов гледа на всичко в действителността през очите на своите герои, пречупва видяното през мировъзрението и манталитета на обикновения народ.

От 1952 г. печата разкази, бил е и местен кореспондент на в. „Правда“, обикалял е родния си край нашир и дълж, опознал го е по-добре, сраснал се е не само с неговия бит, но и с природата и климата му, с миналото и настоящето му. Издал е пет книги преди „Джамиля“, а през 1958 г. завършва отново с отличие литературното си образование в Москва. Става ясно, че твърде самобитният му стил не се дължи само на природна надареност, а и на солидна литературна подготовка. Така можем да си обясним и широката му ерудираност, която проявява в статии и интервюта. Поразява енциклопедичността на неговите интереси — една весобхватност не демонстративна, а напълно съвременна. Макар да е израсъл на село и да описва селски хора, писателят живее с проблемите на своя век. Постъпките на героите от книгите му са извисени в сферата на морално-етичната проблематика, разискват се остро и дискуссионно въпросите за дълга и честта, отношението към доброто и злото, към красивото и грозното и пр. Обикновените хора са дадени и в трудовото им всекидневие — в степите на Казахстан, при строежа на Чуйския канал или в борба с морето. Но като ги приземява в процеса на труда, писателят окрупнява характерите в цялост, придавайки мащабност на мисленето им, откривайки простор пред въображението им, обвивайки с атмосферата на поетичност и дори на баладичност техните сърдечни и душевни трепети. По бит, манталитет и по професии героите са наши съвременници, но същевременно поуките от техните необикновени съдби идват до нас като послание от древността, преплитат се с легендарното, приказното, с мъдростта и афористичността на източните сказания, с тяхната класически хармонична и стегната форма. С извънредно тънко чувство за мярка е отстранено всичко мистично, митично, ирационално, но странно — поезията не е пострадала, а реалистичните описания са придобили в контекста внушението на притчата.

То се чувства и в отсъствието на многопосочно сюжетно действие, и в дълбоко законспирираната дидактика, и в засилената експресивност на фразата чрез афористичност и лаконичност на изразните средства, и в преодоляването на европоцентризма — чрез невидимите връзки с древната култура на Близкия Изток и Средна Азия.

С един натурален, неподправен примитив се срещаме в тия книги, в които нравствените категории съществуват в кристалночистия им вид. И се учудваме, че в нашия толкова цивилизован свят може да има хора, които да не познават алиенацията, равнодушието, безразличието, нравствената склероза. Човечеството винаги изпитва носталгия към примитива, както човек — към детството си. Модерното изкуство по изкуствен път се опитва да ни замени онова, което ни е отнето — оттам тази засилена склонност към примитивното, първичното, наивното, вдетиненото, инфантилното. Още Л. Н. Тойстой в края на живота си се помъчи да пресътвори във формата на поучителни притчи и проповеди някои от евангелските нравствено-етични норми. Опрян на еврейската и християнска митология, и Франц Кафка в своите миниатюри се опита да възроди жанра на притчата. До този жанр достигнаха в интелектуалните си търсения и Жан-Пол Сартр, Жан Ануи, Албер Камю, Бертолт Брехт, а да говорим ли за интереса към примитива в цялото модерно изобразително изкуство от Пикасо насам?

Само че в модерната западноевропейска литература и изкуство формите на примитива са противопоставени на реализма, а при Чингиз Айтматов е тъкмо обратното. В неговите книги всичко съществува в някакво странно съчетание, но органично и убедително, защото киргизкият писател е намерил разковничето, което обединява на пръв поглед противоположности и несъчетаеми неща. Но нали светът е също единство на противоположности, а ако сме диалектици, тъкмо така той съществува и в собственото ни съзнание. В повестите на Чингиз Айтматов всичко съществува в чист и неподправен вид, защото идва направо от живота на народа. Но целта на писателя не е да ни покаже, че по картата на света все още съществуват островчета, незасегнати от настъплението на съвременната цивилизация (упадъка на нравите). Системата на ценностите се градира не според битовото

устройство, а по духовното съвършенство на човека, тя е вътре в самия него, в непресекващия стремеж към хармония с природата и обществото в нашия толкова диехармоничен свят.

„Човек трябва да запази в себе си всичко добро и прекрасно, което е наследил от природата“ — казва на едно място писателят и на въпроса, кое лежи в основата на бездуховността, на душевната грубост и прагматизъм, отговаря: „Непълноценното детство.“ Няма непоправимо нещастие за човека, ако детството му е било осакатено. И няма по-голямо задължение за възрастните от дълга към невръстните.

Това е показано с особена сила в повестта-притча „Шареното куче тича край морето“. Трагическата саможертва на ловците спасява малкия Кириск и ни изправя пред множество проблеми на съществуването, решени просто и мъдро от нивхите при техния всекидневен, но небезопасен контакт с морето. Малката и несигурна лодка, нищожна като човешки живот, е побрала в същност цяла една вселена от мисли и представи, от емоции и взаимоотношения, над които стоят непоколебимо чистите начала на абсолютната нравственост. Толкова библейски сияйни те могат да бъдат само в притчата.

Сюжетът и на тази странна повест прераства в една метафора: става дума не само за спасяването на човешкия живот, но и за живота на човечеството в едно време, когато самата човечност може да се окаже дефицитна сред океана на безразличието и враждебността. Тази тема вълнува Чингиз Айтматов, както личи от изказването му на Международната писателска среща през м. юни 1977 г. в София. Тогава той работеше над повест от времето на последната война с героиня българка (откъси от „Бахиана“ се явиха в печата) и навярно е обмислял романа си „Денят по-дълъг е от век...“.

Читателят държи в ръцете си тази книга и аз нямам никакво намерение да я преразказвам. Искам само да изтъкна две обстоятелства: от една страна, романът се вплита естествено и логично и като форма, и като съдържание в досегашното творчество на Чингиз Айтматов и представлява продължение на философско-нравствените му търсения и открития, а от друга страна, той е нещо съвършено ново за автора не само като композиция, но и като обем (за първи път

писателят напуска сферата на малките и средни форми). Просто Чингиз Айтматов сякаш се е намирал на кръстопът, трябвало е да избере нова посока. Виждаме, че е тръгнал по друга пътека, някъде успоредна на предишните му опознати вече пътища, но и често пресичаща ги и криволичеща. Изправил се е пред нов праг в развоя си и е трябвало да го прекрачи.

И други писатели са държали изпита на прелома, когато трябва да се напусне цял един свят от люде и взаимоотношения, един тематичен кръг и да се мине в нова действителност (от Михаил Шолохов след „Тихият Дон“ до Валентин Распутин, който потопи родната Матъора във водите на изкуственото море и търси брод към нови естетически снегове, близки до обетованата земя на „митическия“, „магически“ реализъм).

Първо, никога преди Чингиз Айтматов не е бил толкова близо до страстите, пристрастията и предразсъдъците на своето време, никога героите му не са имали толкова силно политизирано мислене. „Червена звезда над степта“ — това заглавие на критика Евгений Сидоров най-точно определя идейно-тематичния и географски стожер на новата книга на писателя. Макар хронологично действието на романа да протича в един-единствен ден, в неговите рамки е заключен целият 60-годишен живот на героя, заключена е и неговата епоха. По-точно — две исторически епохи: една, която си отива, и друга, която се заражда. Защото недалеч от железопътния кантон, където ще преминат дните на Едигей, в глухата и безлюдна степ, дето сякаш времето е спряло, прорязвано само от прелитащите влакове, на някакви си 30 или 40 км, се намира космодрумът, от който се излита не само извън нашата планета и се навлиза в космоса, но се навлиза и в ХХІ век. Там, в кантона, ХХ век все още закъснява, още няма вода и електричество и борбата с природата е сурова и примитивна, а хората зад телената ограда влизат в съприкосновение с представители на друга цивилизация, с които търсят общ език, за да оцелее планетата.

Парадоксалното е, че тези два свята, които живеят от едната и от друга страна на телената мрежа, не влизат в съприкосновение един с друг, а когато това им се налага при погребението на Казангап, те напълно се разминават. Този конфликт е само брънка от веригата безкрайни конфликти от нищожен до глобален характер, които съществуват в нашия разделен свят. Към тях отправя благия си поглед

писателят, пълен с хуманизъм и надежда, призоваващ към силите на разума, развълнуван и разтревожен, тъй като телената мрежа на враждебността и неразбирателството преминава през сърцето му.

Както цял век може да се побере в един-единствен ден, така и цялото мироздание може да се отрази в един човек. Мъничък, нищожен, загубен в някаква точка в степта, която не съществува и на картата, но той носи огромен духовен заряд и затова привлича писателя. В обикновения труженик Едигей Жангелдин е концентрирано времето. В начина, по който реагира героят на всевъзможните жизнени ситуации, се отразява и историята, и съвремението. И привидно Едигей не извършва никакви особени подвизи, но самото му достойно съществуване е вече един героизъм от нов тип. Железопътният работник Едигей не чете лекции по етика и не проповядва на думи кое е добро и кое — лошо; той изповядва като религия нравствените норми, формирани от народа през столетията. Той ги съблюдава и ги проповядва чрез опита на своя собствен живот — там те съществуват в своя изконен, първичен вид.

Много се говори напоследък за опазване на природната среда от замърсяване — това е работа на екологията в епохата на научно-техническата революция. За изкуството е по-важно да се опази обществената среда от замърсяване, а тук вече са неприложими технически средства и филтри. Но когато човек е и личност, чрез самоусъвършенстване той може да повлияе на околната среда, може да озонира нравствения климат, да смекчава неговата суровост.

Само в областта на утопията можем да поставяме засега въпроса за необходимостта от всемирна хармония, за единен свят без войни и насилия, без експлоатация и унижение на човешката личност. Затова и писателят се е принудил да прибегне до формите на фантастиката, за да облече в художествена плът своята мечта за общество, уредено по законите на хармонията, справедливостта и красотата. Както сам признава в предговора, за пръв път в своята практика той използва чисто фантастичен сюжет. Но и тук, както и в легендите и митовете, алегорията е прозрачна и лесно разгадаема.

Леонид Леонов казваше, че в наши дни се решава съдбата на човечеството за няколко столетия. Чингиз Айтматов го доказва с романа си — в космическите глави се поставя въпросът „Да бъдеш или да не бъдеш“ за съдбата на човечеството в цялата му глобална

мащабност. Не някой друг от чужда галактика ще дойде да реши земните ни проблеми, а земята се крепи на плещите на такива скромни и величествени работяги като Едигей и Казангап, преминали през страшни изпитания, но оцелели, намерили във всекидневния труд висшия смисъл на съществуването. По метежност на духа и издръжливост на характера героите от новия роман на Чингиз Айтматов ни напомнят кръстните мъки и възмездия на Дюйшен от „Първият учител“, Толгонай от „Майчино поле“, Танабай от „Сбогом, Гюлсаръ!“ и Бахиана от „Летящият ястреб“. В живота на тези хора има малко радости и много мъка, съдбите им изпъкват в някакво трагично озарение. Спомняме си думите на писателя: „Лично аз си оставам на предишните позиции и считам трагедията за връх на изкуството: тя ни помага по-ярко да осмислим и по-контрастно да видим тъмното и светлото, по-дълбоко да почувстваме радостното, което жадуваме и за което се борим.“ В романа „Денят по-дълъг е от век...“ читателят ще се срещне с множество трагични колизии, напомнящи величавата трагика на преданията. Чингиз Айтматов застава честно и мъжествено срещу крещящите противоречия и парадокси на времето си. Неговата равносметка е безжалостна. Тук той се обръща не само към съвременниците си, но и към младите, към бъдните читатели. Новото поколение не познава лишенията, недоимъка, бедността, войната, произвола на култа, масовите страдания, непредотвратими като природно бедствие. Затова на него ще бъдат още по-необходими поучителните като притча сказания на Чингиз Айтматов, съхранили в себе си вековната мъдрост на народа, неговите непоклатими нравствени устои.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.